

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi

The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Hıristiyanlığın Bir Roma Eseri Olmasının Anlamı

Renan, Ernest. "The Sence in which Christianity is a Roman Work (London, April 6, 1880)". *English Confernces of Ernest Renan*. çev. Clara Erskine Clement. 9-38. Boston: James R. Osgood and Company, 1880.

Tercüme / Translation

Ömer Faruk KALINTÜRK

Doktora Öğrencisi, Exeter Üniversitesi Beşeri, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Klasikler, Eskiçağ Tarihi, Din ve Teoloji Bölümü
Exeter / BİRLEŞİK KRALLIK

omerfdd@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9767-8971>

Makale Türü/ Article Types: Tercüme Makale / Translation

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 31/08/2023

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 14/12/2023

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2023

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/ December

Yıl/Year: 21 Sayı/Issue: 42 Sayfa /Page: 215-231

Atıf/Citation: Renan, Ernest. "Hıristiyanlığın Bir Roma Eseri Olmasının Anlamı". çev. Ömer Faruk Kalıntürk. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2023), 215-231.

<https://doi.org/10.35209/ksuiifd.1353519>

● Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Hıristiyanlığın Bir Roma Eseri Olmasının Anlamı

Ernest Renan¹

Hanımefendiler ve Beyefendiler, - Bu asil kurumun müdürlerinden, ünlü meslektaşım ve dostum Max Müller tarafından başlatılan ve faydası giderek daha fazla takdir edilecek olan bir eğitime burada devam etme davetini almaktan gurur ve mutluluk duydum. Geniş ve samimi bir düşünce her zaman meyve verir. Saygıdeğer Robert Hibbert'in, kendi düşüncesine göre bilim ve aklın ilerlemesinden ayrılamayacak olan aydınlanmış Hıristiyanlığın ilerlemesine yardımcı olmak amacıyla bir miras bırakmasının üzerinden otuz yıl geçti. Bilgece yürütülen bu vakıf, zeki yöneticilerin elinde, din ve insanlık tarihinin bütün büyük bölümleri üzerine verilen konferansların merkezi haline gelmiştir: bu reformun destekçileri, haklı olarak, entelektüel kültürün bütün şubelerinde faydalı olduğunu kanıtlayan bir yöntemin neden din alanında da faydalı olamayacağını sormuşlardır. Sosyal ve doğa bilimlerinin tüm alanlarında onaylanırken, sonuçlara bakılmaksızın hakikatin peşinde koşmak neden teolojide tehlikeli olsun? Hakikate inandınız beyler ve haklıydınız. Tek bir hakikat vardır ve eleştirmenin hakikati ele alırken sert üslubunu yumuşatması gerektiğini kabul edersek, hakikatin ifşasına saygıda kusur etmiş oluruz. Yapmayın beyler, hakikat iltifatları bir kenara bırakabilir. Davetinize seve seve gelirim; çünkü doğru olana karşı görevlerimi tıpkı sizin anladığınız gibi anlıyorum. Sizinleyken, hakikate belli bir yumuşaklıkla davranılması gerektiğini kabul ederek bir inancı zedelediğime inanıyorum. Ben de sizin gibi, insanoğlunun ideale göstermesi gereken saygının, sonuçlara bakmaksızın bağımsız bilimsel araştırmalardan ibaret olduğuna ve gerçeğe saygı göstermenin gerçek yolunun, her şeyi ona feda etme kararlılığıyla durmaksızın onun peşinden gitmek olduğuna inanıyorum. Bu konferansların, insan ırkının kendisini çevreleyen ve kaderini etkileyen sorunları çözmek için sarf ettiği çabaların büyük bir tarihi orkestra-

¹ Bu makale, Ernest Renan'ın 1880 yılında Hibbert Lectures gereği davet edildiği Londra'da verdiği "The Influence of Rome on Christianity" başlıklı konferanslarının birincisinin tercümesidir.

sını sunmasını arzu ediyorsunuz. İnsan zihninin mevcut durumunda hiç kimse bu sorunları çözmeyi umut edemez: tüm dogmatizmden sadece dogmatizm olduğu için şüpheleniyoruz. Dini ya da felsefi bir sistemin gerçeğin belli bir bölümünü kapsayabileceğini ya da kapsaması gerektiğini isteyerek kabul ederiz; ama mutlak gerçeği kapsama olasılığını incelemeden reddederiz. Bizim sevdiğimiz şey tarihtir. İyi yazılmış tarih her zaman iyidir; çünkü sonsuzu ele geçirmeye çalışan insanın bir kimeranın peşinden gittiği kanıtlanırsa bile, bu girişimlerin tarihi, başarılı olmaktan çok cömerttir, her zaman yararlı olacaktır. Gerçekte insanın özlemleri aracılığıyla sınırlı yaşamının çemberinin ötesine geçtiğini kanıtlar. İyiye ve doğruya olan sevgisi uğruna ne kadar enerji harcadığını gösterir; bize onu değerlendirmeyi öğretir -doğanın ona dayattığı acılara ek olarak, bilinmeyenin işkencesini, şüphenin işkencesini, erdemlin şiddetli direnişlerini, kemer sıkmanın yoksunluklarını, çilecinin gönüllü acılarını kendine daha da fazla dayatan bu zavallı mirastan mahrum olanı. Bütün bunlar tamamen bir kayıp mıdır? Ulaşılmaz olana ulaşmak için gösterilen bu durmak bilmeyen çaba, arzusunun sürekli uçan nesnesinin peşinden giden çocuğun rotası kadar boşuna mı? Buna inanmak bana acı veriyor ve dünyanın dört bir yanına dağılmış sistemlerin her birini ayrıntılı olarak incelediğimde benden kaçan inancı, tüm bu sistemleri birlikte düşündüğümde bir ölçüde buluyorum. Tüm dinler kusurlu ve eksik olabilir; insanlığın dini ilahi olmaktan başka bir şey değildir ve üstün bir kaderin işaretidir. Hayır, onlar -büyük kurucular, reformcular, bütün çağlardaki peygamberler- kaba materyalizmin sahte delillerine karşı çıkanlar, bizi çevreleyen görünürdeki felaket duvarına kendilerini vuranlar boşuna çabalamamışlardır; çağlarının ruhunun kendilerine yüklediği bir misyonun yerine getirilmesi için fikirlerini kullanmışlar, canlarını vermişlerdir. Şehitlerin varoluşu gerçeği şu ya da bu mezhebin münhasır doğruluğunu kanıtlamazsa da (tüm mezhepler zengin bir şehitler menkıbesi gösterebilir), bu gerçek genel olarak dini gayretin gizemli bir şeye yanıt verdiğini kanıtlar. Hepimiz - ne kadar çok olursak olalım - şehitlerin evlatlarıyız. Şüphelilikten en çok bahse-

denler genellikle en memnun ve kayıtsız olanlardır. Aranızda dini ve siyasi özgürlüğü kuranlar, tüm Avrupa'da düşünce ve araştırma özgürlüğünü kuranlar, insanların kaderini iyileştirmek için çalışanlar, şüphesiz daha fazla iyileştirme için araçlar bulacak olanlar, iyi işleri için acı çektiler ya da çekecekler; çünkü hiç kimse insanlığın iyiliği için yaptıklarının karşılığını alamaz. Yine de her zaman taklitçileri olacaktır. Her zaman bu iflah olmazların işini devam ettirecek birileri olacaktır; şahsi çıkarlarını hakikat ve adalet uğruna feda edecek, ilahi ruha sahip birileri. Öyle olsun: onlar daha iyi olanı seçtiler. Nedenini bilmeden, doğanın basit asaleti sayesinde, bu dünyada kendisi için esasen verimsiz olan iyilik yapmayı seçen kişinin gerçek bilge olduğunu ve bencil insandan daha fazla bilgelikle hayatın meşru kullanımını keşfettiğini bana neyin garanti ettiğini bilmiyorum.

1.

Benden, sizlerin önünde, ifade etmek üzere geldiğim düşünceleri tam anlamıyla ortaya koyan dini tarihin sayfalarından birinin izlerini sürmemi istediniz. Hıristiyanlığın kökenleri insanlık tarihinin en kahramanca bölümünü oluşturur. İnsanoğlu, Tiberius'un yönetimindeki Celile'nin tatlı vizyonundan Marcus Aurelius'un ölümüne kadar geçen yüz elli yıl boyunca yüreğinden daha fazla bağlılık, daha fazla ideal sevgisi çıkarmamıştır. Dini bilinç hiçbir zaman bu kadar yaratıcı olmamış ve geleceğin yasasını bundan daha büyük bir otoriteyle ortaya koymamıştır. Başka hiçbir şeyle kıyaslanamayacak olan bu olağanüstü hareket Yahudiliğin bağrından çıkmıştır. Ancak Yahudiliğin tek başına dünyayı fethedebileceği şüphelidir. Aralarından çıkan genç ve cüretkâr bir okulun, Musevi törenlerinin en büyük bölümünden vazgeçme cesaretini göstermesi gerekliydi. Her şeyden önce, yeni hareketin Barbarları beklerken Yunanlıların ve Latinlerin arasına taşınması ve insanlığın kaderlerini gerçekleştirdiği bu Avrupa ırklarının bağrında bir maya gibi olması gerekiyordu. Bir gün size Yunanistan'ın bu büyük ortak çalışmada aldığı rolü açıklayacak olan kişi ne güzel bir konu üzerinde konuşa-

caktır! Roma'nın rolünü size göstermem için beni görevlendirdiniz. Roma'nın eylemi tarih olarak ilktir. İskenderiyeli Clement ve Origen'le birlikte Yunan dehasının Hıristiyanlığı gerçekten ele alması ancak üçüncü yüzyılın başlangıcında gerçekleşmiştir. İkinci yüzyıldan beri Roma'nın İsa'nın Kilisesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu size göstermeyi umuyorum.

Roma bir anlamda medeniyeti yaydığı gibi dini de dünyaya yaymış, dünyanın önemli bir bölümüne yayılan merkezi bir hükümet fikrini kurmuştur. Ancak Roma'nın yaydığı uygarlık, antik Latium'un küçük, dar, sade kültürü değil, aslında Yunanistan'ın yarattığı büyük ve geniş uygarlık olduğu gibi, kesinlikle destek verdiği din de Palatine'in kaba ve ilkel sakinlerine yeterli gelen cimri batıl inanç değildi: Yahudilikti, yani aslında Roma'nın en çok küçümsemediği ve nefret ettiği, iki ya da üç kez kendi ulusal ibadetinin yararına sonunda yenildiğine inandığı dindi. Latium'un bu antik dini, dar entelektüel istekleri ve ahlaki değerleri olan, aralarında geleneklerin ve sosyal rütbenin birkaç yüzyıl boyunca neredeyse bir dinin yerini tuttuğu bir ırkı tatmin eden, yeterince aşağılık bir şeydi. M. Boissier'nin [1823-1908] mükemmel bir şekilde kanıtladığı gibi, daha yanlış bir ilah anlayışı hiç görülmemiştir. Roma tapınmasında, eski İtalyan tapınmalarının çoğunda olduğu gibi, dua, dua edenin ahlaki eğilimlerinden bağımsız olarak kendi erdemiyle hareket eden sihirli bir formüldü. İnsanlar sadece bencil bir amaç için dua ederlerdi. İnsanların tüm isteklerini karşılayan tanrıların listesini içeren *indigitamenta* adı verilen bazı kayıtlar vardır; bu nedenle kandırılmaya gerek yoktu. Eğer tanrıya gerçek adıyla, kendisine yakarılmasından hoşnut olduğu adıyla hitap edilmezse, tanrı yanlış anlaşılabilir ya da kaprisli bir şekilde yorumlanabilirdi. Şimdi, bir dereceye kadar dünyanın güçleri olan bu tanrılar sayısızdır. Bebeğin ilk ağlamasını sağlayan küçük bir tanrı vardı (*Vaticanus*); ilk kelimesine nezaret eden bir başkası vardı (*Fabulinus*); bebeğe yemek yemeyi öğreten bir başkası (*Educa*); ona içmeyi öğreten bir başkası (*Potina*); beşiğinde sessiz kalmasını sağlayan bir başkası (*Cuba*). Gerçek şu ki, Petronius'un iyi kalpli karısı, Roma'nın Campagna bölgesinden söz eder-

ken, "Bu ülke ilahi varlıklarla öylesine doludur ki, bir tanrı bulmak bir insan bulmaktan daha kolaydır," derken haklıydı. Bunların yanı sıra, bitmek bilmeyen bir dizi alegori ya da tanrılaştırılmış soyutlamalar vardı: Korku, Öksürük, Humma, Eril Talih, Asilzade İffet, Avam Namusu, Devrin Emniyeti, Vergilerin (ya da [bir bölgeye giriş çıkışta alınan vergi demek olan] *octroi*'nin) Genius`u [kutsal ruhu] ve hepsinden önemlisi (dinleyin, doğruyu söylemek gerekirse, Roma'nın en büyük tanrısı olan) Roma Halkının Emniyeti. Bu, terimin tam anlamıyla sivil [politik/medeni] bir dindi. Esas itibariyle Devlet diniydi. Devlet işlevlerinden ayrı bir rahiplik yoktu: Devlet, Roma'nın hakiki tanrısıydı. Burada baba, oğlu üzerinde yaşam ve ölüm hakkına sahipti; ama bu oğul en küçük bir işleve sahipse ve baba yolunun üzerinde onunla karşılaşır, atından iner ve onun önünde eğilirdi.

Bu esasen siyasi karakterin sonucu, Roma dininin her zaman aristokratik bir din olarak kalmasıydı. Bir adam praetor ya da konsül olduğu gibi papaz da oluyordu. Bir adam bu dini görevlere talip olduğunda, hiçbir sınava tabi tutulmadı; bir seminerde inziva-ya çekilmedi, dini bir mesleğe sahip olup olmadığını kendine sormadı: ülkesine iyi hizmet ettiğini ve belirli bir savaşta yaralandığını kanıtladı. Kutsal ruh yoktu. Bu sivil papazlar soğuk, pratik insanlar olarak kaldılar ve görevlerinin onları dünyadan ayırması gerektiği konusunda en ufak bir fikre sahip değillerdi. Roma'nın dini her açıdan teokrasinin tersine çevrilmiş halidir. Medeni hukuk eylemlere hükmeder: düşüncelerle uğraşmaz; Roma dini de böyleydi. Roma'da hiçbir zaman en ufak bir dogma fikri yoktu. İlahiyat tarafından emredilen ayinlerin tam olarak yerine getirilmesi, eğer istek şekilselse, dindarlığa ya da kalbin duygularına bakılmaması gereken tek şeydi. Daha da fazlası, bağlılık bir hataydı; sadece sakinlik, düzen, intizam gerekliydi: bundan fazlası aşırılıktı (*superstitio*). Cato, bir kölenin herhangi bir dindarlık duygusuna kapılmasına izin verilmesini kesinlikle yasakladı. "Bilin ki," dedi, "tüm ev halkı için kurban kesen efendidir." Tanrılara yapılması gerekeni ihmal etmek gerekmiyordu; ama onlara yapılması gerekenden fazlasını vermek de gerekmiyor-

du: bu batıl inançtı ve gerçek Romalı bundan dinsizlik kadar korkardı.

Sorarım size, insan ırkının dini olmaya bundan daha az elverişli bir din var mıdır? Plebyenlerin rahipliğe erişimi uzun süre yasaklanmakla kalmamış, aynı zamanda kamusal ibadetten de dışlanmışlardır. Roma tarihini dolduran büyük sivil eşitlik mücadelesinde, devrimcilerin karşı çıktığı en büyük argüman dindir. "Nasıl olur da" derler, "siz bir prætör ya da konsül olabilirsiniz? Kehanetleri kabul etmeye hakkınız yok." Hepsinden önemlisi, halk dine çok az bağlıydı. Halkın kazandığı her zaferin ardından ruhbanlık karşıtı bir hareketin geldiği söylenebilir: oysaki aristokrasi, sahip olduğu imtiyazlara ilahi bir yaptırım sağlayan bir tapınma her zaman sadık kalmıştır.

Roma halkı, mert ve vatansever erdemleriyle Akdeniz'in sınırlarındaki tüm ulusları fethettiğinde mesele daha da acil hale geldi. Bir Afrikalının, bir Galyalının, bir Suriyelinin, sadece az sayıda yüksek ve çoğu zaman zalim aileleri ilgilendiren bir tapınmayla ne ilgisi olduğunu düşünüyorsunuz? Yerel dinler her yerde devam ediyordu; ancak büyük bir politikacıdan çok dini bir organizatör olan Augustus, Roma ibadetini kurarak Roma fikrinin her yerde dolaşmasını sağladı. Roma'nın ve Augustus'un sunakları Flamenlerin ve Augustus *Sevirlerinin* [belediye meclis üyeleri tarafından seçilen rahipler] hiyerarşik örgütlenmesinin merkezi haline geldi; bunlar, sanıldığından da fazla, piskoposlukların ve kilise eyaletlerinin kurulmasına hizmet ettiler. Augustus tüm yerel tanrılarını Lares [hanenin koruyucu tanrısı/ruhu] olarak kabul etti; her evde Lares sayısından fazlasına izin verdi; her kavşağa bir Lare daha yerleştirildi- İmparatorun *Genius'u* [kutsal ruhu]. Bu kardeşlik sayesinde tüm yerel tanrılar ve tüm özel tanrılar "Augustus tanrıları" haline geldi. Bu büyük bir ilerlemeydi. Ancak Roma Devleti'nin bu büyük tapınma girişiminin, kalbin dini ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı biliniyordu. Başka bir yerde bu kardeşliğe hiçbir şekilde uyum sağlayamayan bir tanrı vardı: Yahudilerin Tanrısı. Yehova'yı bir Lare olarak kabul ettirmek ve İmparator'un *Genius'una* ortak etmek imkânsızdı. Roma

Devleti ile zamanın politikasının gerektirdiği şikayetçi dönüşümlere boyun eğmeyen bu değişmez ve dirençli Tanrı arasında bir çatışma kurulması gerektiği açıktı.

Ah, işte! En olağanüstü tarihi hadiseye, bütün tarihin en kesif ironisine bakın: Roma'nın dünyaya yaydığı tapma, eski Jüpiter Capitolinus'a ya da Latiaris'e tapma değildir, bilâkis Augustus'a ve İmparator'un Genius'una tapınımdır: O, hakikatte Yehova'ya tapınmadır. Roma'nın, istemeden de olsa, öylesine güçlü bir şekilde yaydığı Hıristiyan biçimindeki Yahudiliktir ki, belli bir çağdan itibaren Romalılık ve Hıristiyanlık neredeyse eşanlamlı sözcükler haline gelmiştir.

Gerçekten, tekrar ediyorum, Talmudik form altında gelişen ve günümüzde hala bu kadar güçlü olan saf Yahudiliğin bu olağanüstü şansa sahip olup olmayacağı şüphelidir. Yahudilik kendisini Hıristiyanlık aracılığıyla yayar. Ama Hıristiyanlığın kökeninin Yahudiliğin kendisinde olduğu temel bir ilke olarak sabitlenmedikçe (umarım bir gün biri size bunu gösterir), din tarihinden hiçbir şey anlaşılmaz- sadaka ve hayırseverliğin verimli ilkeleriyle, insanlığın geleceğine olan mutlak güveniyle, her zaman sırrına sahip olduğu kalbin sevinciyle Yahudilik - sadece Yahudilik, İsrailoğullarının özel dinini karakterize etmek için icat edilmiş bazı gözlemlerden ve ayırt edici özelliklerden kurtulmuştur.

2.

Aslında ilk Hıristiyan misyonlarının ilerleyişini inceleyen biri, hepsinin Batı'ya yöneldiğini fark eder: başka bir deyişle, Roma İmparatorluğu'nu tiyatro ve sınır olarak alırlar. Fırat ve Dicle arasında uzanan Arsakilerin [milattan önce 138'den miladi 224'e kadar İran'ı yöneten Pers hanedanı] vasal topraklarının bazı küçük bölümleri hariç tutulursa, Pers imparatorluğu birinci yüzyıl boyunca hiçbir Hıristiyan misyonu almamıştır. Dicle, Sasaniler döneminde Hıristiyanlığın geçemediği bir doğu sınırıydı. İki büyük neden -Akdeniz ve Roma İmparatorluğu- bu büyük gerçeği belirledi.

Akdeniz, bin yıl boyunca tüm uygarlıkların ve tüm fikirlerin

birbirlerine ulaştığı büyük bir yol olmuştu. Romalılar onu korsanlıktan kurtararak eşsiz bir iletişim yolu haline getirmişlerdi. Bir anlamda o zamanın demiryoluydu. Çok sayıdaki kıyı gemisi, bu büyük gölün sınırları boyunca yapılan yolculukları çok kolay hale getiriyordu. İmparatorluk yollarının sağladığı göreceli güvenlik, kamu güçlerinde bulunan kesin garantiler, Yahudilerin Akdeniz'in tüm kıyılarına dağılması, bu denizin doğu kısmında Yunan dilinin kullanılması, önce Yunanlıların sonra Romalıların yarattığı uygarlık birliği, imparatorluğun haritasını aynı zamanda Hıristiyan misyonlarına ayrılan ve Hıristiyan olmaya mahkum ülkelerin haritası haline getirdi. Roma *orbisi* [dünya], imparatorluğun kurucularının Hıristiyan monarşisinin kurucuları olduğu ya da en azından onun ana hatlarını çizdikleri söylenebilecek anlamda Hıristiyan *orbisi* [dünya], haline geldi. Roma İmparatorluğu tarafından fethedilen her eyalet, Hıristiyanlık tarafından fethedilen bir eyalet haline geldi. Havarilerin figürleri, Küçük Asya'nın, Yunanistan'ın, yüz küçük cumhuriyete bölünmüş İtalya'nın, Galya'nın, İspanya'nın, Afrika'nın, eski ulusal kurumlarıyla Mısır'ın varlığında hayal edilsin ve başarıları artık düşünülemez ya da daha doğrusu projelerinin asla doğamayacağı görülür. İmparatorluğun birliği, tüm büyük dini propagandacılığın gerekli ön koşuluydu ve onu milliyetlerin üzerine yerleştiriyordu. İmparatorluk bunu dördüncü yüzyılda kabul etti. Hıristiyan oldu. Hıristiyanlığın, farkında olmadan kabul ettiği bir din olduğunu gördü- sınırlarıyla sınırlı, onunla özdeşleşmiş, ona ikinci bir hayat verebilecek bir din.

Kilise ise kendini tamamen Romalı yaptı ve bugüne kadar imparatorluğun bir parçası olarak kaldı. Ortaçağ boyunca Kilise, barbarlar üzerindeki otoritesini yeniden ele geçiren, onlara daha önce yasalarını dayattığı gibi fermanlarını dayatan, onları daha önce imparatorluk elçileri ve prokonsülleri aracılığıyla yönettiği gibi kardinalleri aracılığıyla yöneten eski Roma'ydı.

Roma, geniş imparatorluğunu kurarken, Hıristiyanlığın yayılmasının maddi koşullarını dayattı. Her şeyden önce, yeni doktrin için bir atmosfer ve ortam görevi gören ahlaki devleti yükseltti. Her

yerde siyaseti yok ederken, sosyalizm ve din olarak adlandırılabilir bir şey yarattı. Birkaç yüzyıl boyunca dünyayı kasıp kavuran korkunç savaşlar sona erdiğinde, imparatorluk daha önce hiç bilmediği bir bolluk ve refah dönemi yaşadı: hatta (bir paradoks olmaksızın) özgürlüğü de eklememize izin verilebilir. En azından düşünce özgürlüğü bu yeni *rejim* altında artmıştır. Bu özgürlük, bir kralın ya da prensin idaresi altında, kıskanç ve dar görüşlü bir pleb'in yönetiminde olduğundan çok daha müreffeh bir hal alır. Eski cumhuriyetlerde bu yoktu. Yunanlılar, dehalarının eşsiz gücü sayesinde onsuz da büyük işler başardılar; ama Atina'nın iyi ve soylu bir engizisyona sahip olduğu unutulmamalıdır. Kral Archon engizitördü; kraliyet Portikosu dinsizlik suçlamalarının karara bağlandığı kutsal makamdı. Attikalı hatiplerin en sık meşgul oldukları davalar bunlardı. Yalnızca Tanrı'nın ya da Tanrı'nın varlığının inkârı gibi felsefi suçlar değil, aynı zamanda belediye ibadetinin en hafif ihlalleri, yabancı dinlerin vaaz edilmesi, gizemlerin titiz yasalarının en çocuksu ihlalleri de ölümle cezalandırılan suçlardı. Aristophanes'in sahnede alay ettiği tanrılar bazen yok ediyorlardı. Sokrates'i yok ettiler; Alcibiades'i öldürmeyi başaramadılar. Anaksagoras, Protagoras, Melaslı Diagoras, Keoslu Prodikos, Stilpo, Aristoteles, Theophrastus, Aspasia, Euripides, az ya da çok ciddi şekilde rahatsız edildiler. Düşünce özgürlüğü, gerçekte, Makedon fethinden kaynaklanan telif haklarının meyvesiydi. Eski cumhuriyetlerden hiçbirinin onlara sunmadığı özgürlüğü düşünce adamlarına ilk verenler Attaliler, Ptolemaios'lardı. Roma İmparatorluğu da aynı geleneklere bağlıydı. İmparatorluk döneminde filozoflara karşı birden fazla keyfi yasa vardı; ancak bunlar her zaman siyasi işlere karışmalarından kaynaklanıyordu. Konstantin'den önceki Romalıların yasalarında, düşünce özgürlüğüne karşı hiçbir madde bulunmaz; imparatorların tarihinde, soyut doktrinle ilgili hiçbir süreç yoktur. Hiçbir *bilgin* araştırmalarında rahatsız edilmemiştir. Galen, Lucian, Plotinus gibi orta çağlarda olsa ateşe verilecek insanlar, kanunlar tarafından korunarak huzur içinde yaşadılar. İmparatorluk, ailenin, kent, kabilenin mutlak egemenliğini yok etmesi ve bu egemenliklerin yerine

“Devlet'in” egemenliğini koyması ya da değiştirmesi anlamında bir özgürlük dönemi başlattı. Şimdi, mutlak bir güç, uygulandığı çember ne kadar dar ise o kadar can sıkıcıdır. Kadim cumhuriyetler, derebeylikler, bireye "Devlet'ten" çok daha fazla zulmetmişlerdir. Kuşkusuz Roma İmparatorluğu Hıristiyanlığa zaman zaman ciddi zulümler yapmıştır; ama en azından onu ortadan kaldırmamıştır. Oysa şimdi cumhuriyetler bunu imkânsız hale getirecekti. Yahudilik, eğer Roma otoritesi altında olmasaydı, onu boğardı. Ferisilerin Hıristiyanlığı yok etmesini engelleyenler Roma yargıçlarıydı. Evrensel kardeşliğe dair esas olarak Stoacılığın sonuçları olan bazı yüce fikirler, bir tür genel insanlık duygusu, bireyin boyun eğdiği en bağınaz *rejimin* ve en az ayrıcalıklı eğitimin meyvesiydi. Halk yeni bir çağın ve yeni dünyaların hayalini kuruyordu. Kamusal zenginlik büyüktü ve dönemin ekonomik öğretilerinin kusurlarına rağmen, umumi bir rahatlık vardı.

Ortak gelenekler çoğunlukla hayal edilenden farklıydı. Roma'da bütün ahlaksızlıkların iğrenç bir alaycılıkla alenen sergilendiği doğrudur: özellikle gösteriler korkunç bir yozlaşmayı beraberinde getirmişti. Bu konuda, Mısır gibi bazı ülkeler en alçak seviyeye inmişti. Ama eyaletlerin çoğunda iyiliğin, evlilik sadakatinin, hane içi erdemlerin ve dürüstlüğün yaygın olarak uygulandığı bir orta sınıf vardı. Küçük köylerde yaşayan dürüst insanların dünyasında, Plutarkhos'un bize bıraktığı aile yaşamı idealinden daha çekici bir ideal var mıdır? Ne güzel bir kardeşlik! Ne kadar tatlı davranışlar! Ne kadar iffetli ve çekici bir sadelik! Hayatın bu kadar saf ve masum olduğu tek yer belli ki Chæronea değildi.

Roma'nın dışında bile adetler, ya her yerde kan dökücü olan eski geleneklerin kalan ruhu ya da Roma sertliğinin özel etkisi nedeniyle hala biraz acımasızdı. Ancak bu dönemde ilerleme kaydedildi. Hangi tatlı ve saf duygu, hangi melankolik hassasiyet hissi Virgil'in ya da Tibullus'un kaleminde ifade bulmamıştır? Dünya boyun eğmedi, eski sertliğini kaybetti ve biraz yumuşaklık ve hassasiyet kazandı. İnsanlık için bazı özdeyişler etrafa yayıldı. Eşitlik ve soyut insan hakları fikri Stoacılık tarafından cesaretle vaaz edildi. Kadın

giderek daha çok kendi kendisinin efendisi haline geldi. Kölelere karşı davranış kuralları geliştirildi. Köle artık Latin komedisinin kahkaha patlamaları yaratmak için ortaya attığı ve Cato'nun bir yük hayvanı olarak muamele edilmesini tavsiye ettiği o zorunlu olarak grotesk ve kötü bir varlık değildi. Artık zaman çok değişmiştir. Köle ahlaki açıdan efendisine eşittir: erdem, sadakat, bağlılık yeteneğine sahip olduğu kabul edilir ve bunun kanıtlarını verir. Soylu doğuma ilişkin önyargılar azalıyor. En kötü imparatorlar döneminde bile çok insancıl ve adil yasalar çıkarılır. Tiberius becerikli bir maliyeciydi: mükemmel bir temel üzerine bir *crédit foncier* [arazi kredisi] kurumu kurdu. Neron, o zamana kadar adaletsiz ve barbarca olan vergilendirme sisteminde, günümüzü bile utandıran bazı iyileştirmeler başlattı. Ölüm cezası aptalca bir savurganlıkla uygulanırken, yasalar önemli ölçüde geliştirildi. Yoksul sevgisi, herkese sempati duyma ve sadaka verme erdem olarak görülmeye başlandı.

3.

Kuşkusuz, samimi liberallerin dünyaya korkunç bir despotizm yayan bir hükümete karşı duydukları öfkeyi anlıyor ve paylaşıyorum. Ancak insanlığın isteklerinin çeşitli, arzularının çok yönlü, amaçlarının çelişkili olması bizim suçumuz mu? Siyaset burada her şey demek değildir. Önceki yüzyılların o korkunç katliamlarından sonra dünyanın arzuladığı şey nezaketti, insaniyetti. Kahramanlıktan bıkmışlardı: Akropolis'in tepesinde mızraklarını durmadan sallayan o güçlü tanrıçalar artık duygulara ilham vermiyordu. Toprak, Cadmus'un zamanında olduğu gibi, en soylu oğullarını yutmuştu. Gururlu Grek ırkları birbirlerini öldürmüşlerdi. Peloponessus bir çöle dönüşmüştü. Virgil'in tatlı sesi nazikçe insanlığın, barışın, merhametin çılgınlığını yükseltti!

Hıristiyanlığın kuruluşu, tüm hassas ve yorgun ruhların bu çılgınlığa cevap verdi. Hıristiyanlık ancak özgür şehirlerin kalmadığı bir dönemde doğmuş ve yayılmış olabilir. Kilise'nin kurucularında tamamen eksik olan bir şey varsa, o da vatanseverlikti. Onlar kozmopolit değillerdi, çünkü tüm dünya onlar için bir sürgün yeriydi:

onlar en mutlak anlamda idealistlerdi.

Bir ülke ruh ve bedenden oluşan bir terkiptir. Ruh, hatıralar, efsaneler, gelenekler, talihsizlikler, umutlar, müşterek kederlerdir; beden ise toprak, ırk, dil, dağlar, nehirler, kendine mahsus eserlerdir. Peki, tüm bunlardan ilk Hıristiyanlardan daha mahrum bir halk var mıydı? Onlar Yahudiye'ye sadık kalmadılar; birkaç yıl sonra Celile'yi unuttular, Yunanistan ve Roma'nın görkemine kayıtsız kaldılar. Hıristiyanlığın ilk kurulduğu ülkeler -Suriye, Kıbrıs ve Küçük Asya- artık özgür oldukları zamanı hatırlamıyorlardı. Yunanistan ve Roma'nın hâlâ büyük bir ulusal duyguya sahip olduğu doğrudur. Roma'da vatanseverlik birkaç ailede varlığını sürdürüyordu; Yunanistan'da Hıristiyanlık yalnızca Korint'te gelişti, bu kent Mummius tarafından yıkılıp Cæsar tarafından yeniden inşa edildiğinden beri her ırktan insanın uğrak yeriydi. Bugün olduğu gibi o zaman da çok kıskanç olan ve geçmişlerinin anılarına çok düşkün olan gerçek Yunan ülkeleri, yeni öğretilere çok az destek verdiler: her zaman gayretsiz Hıristiyanlar oldular. Oysa Asya ve Suriye'nin o neşeli, tembel, şehvet düşkünü ülkelerinin, o zevk düşkünü, serbest tavırlı, *de laisser aller* [savruk], hayatı ve hükümeti başkalarından almaya alışmış ülkelerin, gurur ve geleneklerinden feragat edecek hiçbir şeyleri yoktu. Hıristiyanlığın en eski başkentleri Antakya, Efes, Selanik, Korint ve Roma, deyim yerindeyse, tüm ırkların buluştuğu, insanla toprak arasında bir ulus oluşturan evliliğin kesinlikle bozulduğu, modern İskenderiye tipi ortak kentlerdi.

Toplumsal meselelere verilen önem her zaman siyasi kaygıların tersidir. Vatanseverlik zayıfladığında sosyalizm öne çıkar. Augustus siyasi mücadelelere son verdiğinden beri kaçınılmaz olduğu üzere, Hıristiyanlık sosyal ve dini fikirleri patlattı. Hıristiyanlık eğer evrensel bir din olsaydı, İslamiyet gibi gerçekte uyrukların düşmanı olurdu. Başından beri bütün yeryüzü ülkelerini yadsıyan, dünyada artık ne kentlerin ne de yurttaşların bulunduğu bir çağda doğan ve İtalya ile Yunanistan'ın eski ve güçlü cumhuriyetlerinin Devlet için ölümcül bir zehir sayarak kesinlikle ülkeden kovup atacakları bir dinden milli kiliseleri ancak yüzyıllar ve ancak hizipleşmeler oluştu-

rabilirdi.

İşte yeni dinin görkemini nedenlerinden biri de buradaydı. İnsanlık çok biçimli, değişken bir şeydir, çelişkili arzularla eziyet çeker. *La patrie* [Atayurt] büyüktür ve Marathon ve Thermopylæ kahramanları azizdir. Ama insanın ülkesi sadece burada değildir: insan bir Fransız ya da Alman olmadan önce bir insan ve Tanrı'nın oğludur. İnsanın kalbinde asla yok olmayan ebedi bir hayal olan Tanrı'nın krallığı, çok özel bir vatanseverliğe karşı bir protestodur. İnsanlığın en büyük mutluluğu ve ahlaki iyileşmesi için bir örgütlenme düşüncesi meşrudur. Devletin bildiği ve bilebileceği tek bir şey vardır, o da kolektif bir egoizmi örgütlemektir. Bu kayıtsızlık değildir, çünkü egoizm insan güdülerinin en güçlüsü ve ele geçirilebilir olanıdır, ancak yeterli değildir. İnsanın yalnızca açgözlü içgüdülerden oluştuğu varsayımına dayanan hükümetler kendi sonlarını hazırlamışlardır. Gerçek anlamda doğmuş bir insan için fedakarlık bencillik kadar doğaldır. Fedakârlığın örgütlenmesi ise dindir: o halde hiç kimse dinden ya da dini derneklerden kurtulmayı ummasın. Modern toplumun kaydettiği her ilerleme bu talebi daha da elzem hale getirecektir.

Augustus tarafından tesis edilen *Roma barışının* sonucu olarak dini duygularda büyük bir yücelme meydana geldi. Augustus bunu fark etti. Ama soruyorum, Roma'nın ebedi olduğuna inanmaya cesaret ettiği kurumlar, ortaya çıkan dini istekleri ne kadar tatmin edebilirdi? Şüphesiz neredeyse hiç. Kökenleri çok farklı olan tüm eski tapınmaların ortak bir özelliği vardı. Teolojik bir öğretiyeye, pratik bir ahlaka, eğitici bir vaaza, insanlar için gerçekten verimli bir pastoral hizmete ulaşmanın imkânsızlığını eşit derecede paylaşıyorlardı. Pagan tapınağı, en iyi zamanında, sinagog ve kilise ile aynı şeydi: Halk evi, okul, han, hastane, yoksulların sığındığı bir barınak demek isterdim; içine nadiren girilen, hiçbir şey öğrenilmeyen soğuk bir *cella* [hücre] idi. Romalı soyluların dini, yani kendi tapınmalarını "batıl inançtan", yani yabancıların tapınmasından ayırt etmelerini sağlayan gösteriş bize çocukça görünmektedir. Tüm Pagan tapınmaları özünde batıl inançlara dayanıyordu. Günümüzde mucizevi bir

şapelin kutusuna bir metelik koyan, öküzleri ya da atları için bir azize yakaran, belirli hastalıklar için belirli sular içen köylü, bu eylemleriyle bir Pagan'dır. Gerçekte, neredeyse tüm batıl inançlarımız Hıristiyanlıktan önceki bir dinin kalıntılarıdır ve Hıristiyanlık bu kalıntıları tamamen ortadan kaldıramamıştır. Eğer günümüzde Paganizm'in bir görüntüsü bulunacaksa, bu, uzak bir ülkenin derinliklerindeki karanlık bir köyde aranmalıdır.

Popüler, kararsız bir geleneğin ve bencil rahiplerin koruyucusu olan Pagan dini, tapınma konusunda yozlaşmaktan başka bir şey yapamazdı. Augustus, belli bir çekinglilikle de olsa, eyaletlerdeki tebaasının tapınmasını kabul etti. Tiberius, kendi gözleri önünde, Asya kentlerinin o aşağılık topluluğunun kendisine bir tapınak inşa etme onurunu tartışmalarına izin verdi. Caligula'nın ölçüsüz dinsizlikleri hiçbir tepkiye yol açmadı: Yahudilik dışında bu tür çılgınlıklara karşı koyacak tek bir rahip bile bulunamadı. Çoğunlukla, her türden karışımla ve halkların hayal gücüyle on kez dönüştürülmüş ilkel bir doğa güçleri tapınmasından ortaya çıkan Pagan tapınmaları, geçmişleriyle sınırlıydı. Onlarda hiç var olmamış bir şeyi -Deizm ya da öğreti- onlardan asla çıkaramazdık. Kilise babaları, Satürn'ün bir aile babası olarak ve Jüpiter'in bir koca olarak yaptığı kötülükleri gündeme getirdiklerinde bizi eğlendirirler. Ama Jüpiter'i (yani atmosferi) emreden, savunan, ödüllendiren ve cezalandıran ahlaki bir tanrı olarak kurmak kuşkusuz daha da gülünçtü. Bir ilmihale sahip olmayı arzulayan bir dünyada, Akdeniz'deki ilk Fenike denizciliğinin eski bir sosyal gerekliliğinden kaynaklanan, ancak zamanla dinin özü olarak giderek daha fazla kabul gören bir hakarete dönüşen Venüs'ünki gibi bir tapınma ile ne yapılabilirdi?

İşte çağımızın başlangıcına doğru Eski Dünya halklarını Doğu'nun tapınmalarına doğru çeken o eşsiz çekimin açıklaması. Bu tapınmalar Yunan ve Latin tapınmalarından daha derin bir şeye sahipti: dahası, dini duygulara hitap ediyorlardı. Neredeyse hepsi ruhun başka bir hayattaki durumuyla ilgiliydi ve ölümsüzlüğe dair bazı vaatler içerdiklerine inanılıyordu. Trakya ve Sabasya gizemlerinin, Bacchus'a tapanların ve her türden kardeşliğin gördüğü ilgi

buradan kaynaklanıyordu. Birinin diğerine baskı yaptığı bu küçük çevrelerde, başka yerlerdeki büyük buzul dünyasında olduğundan daha az soğukluk vardı. Psyche'ninki gibi, yalnızca ölümü teselli etmeye yönelik bazı küçük dinler büyük bir popülariteye sahipti. İçindeki boşluğu törenlerin görkemli ihtişamıyla gizleyen o soylu Mısır tapınmaları, imparatorluğun dört bir yanında müritlerini sayıyordu. İsis ve Serapis'in dünyanın en uç noktalarında sunakları vardı. Pompei'nin kalıntılarını gezerken, insan buradaki başlıca tapınmanın İsis'e yapıldığına inanmak isteyecektir. Bu küçük Mısır mabetlerinin, aralarında Catullus ve Tibullus'un dostlarının mensup olduğu tabakadan çok sayıda kişinin de bulunduğu bazı gayretli müritleri vardı. Orada her sabah başı tıraşlı ve sakalsız bir rahip tarafından icra edilen bir tür ayin yapılırdı; kutsal su serpilir ve muhtemelen bir de akşam ayini düzenlenirdi; bu ayinler insanı meşgul eder, eğlendirir ve sakinleştirirdi. Dahasına ne gerek var?

Ancak, diğerlerinden daha çok, Mithraik tapınma ikinci ve üçüncü yüzyıllarda olağanüstü bir popülariteye sahipti. Bazen, Hıristiyanlık önderlik etmeseydi, Mitraizm'in dünyanın dini haline geleceğini söylemekten kendimi alamıyorum. Mitraizm'in gizemli yeniden birleşmeleri ve küçük kiliselere çok benzeyen şapelleri vardı. Mensupları arasında çok sağlam bir kardeşlik bağı kurmuştu; Evharistiya'ya, Rabbin Sofrası'na sahipti ve Hıristiyan gizemlerine öylesine benziyordu ki, Apolojist Justin bu benzerliklerin tek bir açıklaması olduğunu düşünüyordu: Şeytan insan ırkını kandırmak için Hıristiyan törenlerini taklit etmeye çalışmış ve bu intihali gerçekleştirmişti. Roma Yeraltı Mezarları'ndaki Mithra mezarı, Hıristiyan mezarları kadar öğretici ve derin bir gizem taşır. Hıristiyanlığın zaferinden sonra bile inançlarının samimiyetini cesaretle savunan bazı sadık Mithraistler vardı. Halk bu yabancı tanrıların etrafında toplanmıştı: Yunan ve İtalyan tanrılarının etrafında toplanma yoktu. Bunun için iyi bir söz söylemeliyiz: temeli atan ve inşa eden sadece küçük mezheplerdir. Kendini gerçeğin küçük bir aristokrasisi olarak görmek, çok az kişiyle ortak olarak gerçeğin deposuna sahip olduğunu hayal etmek ne kadar da tatlı! Zamanımızda böylesine aptalca

bir mezhep, taraftarlarına daha sağlıklı bir felsefeden daha fazla teselli verir. Abrakadabra, kendi zamanında bazı neşeli takipçiler edinmiş ve biraz iyi niyet sayesinde onda yüce bir teoloji bulunmuştur.

Ancak bir sonraki konferansımızda geleceğin dini saltanatının ne Serapis'e ne de Mithra'ya ait olduğunu göreceğiz. Bu mukadder din, Yahudiye'de fark edilmeden büyüdü. Bu durum kendilerine bildirilmiş olsaydı, en zeki Romalılar bile büyük şaşkınlık duyarlardı. Onlar için en yüksek derecede şok edici olurdu. Ancak tarihte o kadar sık olasılıksız tahminler doğru çıkmış, bilgelik o kadar sık yanılmıştır ki, geleceği tahmin etmeye kalkıştıklarında münevverlerin, bizim deyimimizle *bons esprits*'in [iyi ruhların] hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeylere çok fazla güvenmek en iyisi değildir.